

Bədii diskursda oksimoron: üslubi marker kimi işlənmə xüsusiyyətləri

Ramilə Rzayeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

Email: rrzayeva2@amu.edu.az

Xülasə. Məqalənin məqsədi ingilisdilli bədii diskursda oksimoronun “üslubi marker” kimi işlənmə mexanizmlərini və oxucu interpretasiyasını necə istiqamətləndirdiyini müəyyən etməkdir. Tədqiqatın obyektı bədii diskursdakı oksimoron konstruksiyaları, predmeti isə markerlik mexanizmləri və interpretasiya nəticələridir. Metodologiya kimi kontekstual-semantik analiz, funksional-stilistik şərh, diskurs yanaşması və koqnitiv izah elementlərindən istifadə olunur. Təhlil göstərir ki, oksimoron semantik uyğunsuzluq hesabına foregrounding effekti yaradaraq “avtomatik oxunuşu” dayandırır və oxucunu ziddiyyəti kontekstdə məntiqləşdirməyə sövq edir. Nəticə etibarilə oksimoron emosional ambivalentliyi, ironik məsafəni və bəzi hallarda ideoloji paradoksları işarələyən sistemli diskurs signalı kimi çıxış edir.

Açar sözlər: oksimoron, bədii diskurs, üslubi marker, foregrounding, ironiya

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 04.05.2026; qəbul edilib – 26.05.2026

Oxymoron in literary discourse: features of its functioning as a stylistic marker

Ramila Rzayeva

Abstract. The article aims to explain how oxymoron operates as a stylistic marker in English literary discourse and how it steers reader interpretation. The object of the study is oxymoronic constructions in literary discourse, while the subject concerns their marker mechanisms and interpretive outcomes. Methodologically, the paper combines contextual-semantic analysis, functional stylistic commentary, a discourse-oriented perspective, and selected cognitive-explanatory tools. The analysis demonstrates that oxymoron, by bringing semantically incompatible elements into one construction, produces a foregrounding effect: it disrupts automatic reading and prompts readers to resolve the contradiction within context. As a result, oxymoron is shown to function as a systematic discourse signal that highlights points of emotional ambivalence, supports ironic distancing, and, in some cases, makes ideological paradoxes visible in the text.

Keywords: oxymoron, literary discourse, stylistic marker, foregrounding, irony

Article history: received – 04.05.2026; accepted – 26.05.2026

Giriş / Introduction

Bədii diskursun ən səciyyəvi cəhətlərindən biri “mənanın gərginliklə istehsalı”dır: mətn çox vaxt ideyanı birbaşa yox, ziddiyyətlər, semantik toqquşmalar, gözlənilməz birləşmələr vasitəsilə qurur. Bu nöqteyi-nəzərdən oksimoron (mənaça kəskin zidd komponentlərin birgə işlənməsi) bədii mətnin “enerji düyünləri”ni yaradan əsas fiqurlardan biridir.

Üslubiyyatda oksimoron adətən “ziddiyyətin sıxlaşdırılmış forması” kimi izah olunur. Veyls oksimoronu bir-biri ilə semantik baxımdan uyğun gəlməyən elementlərin birləşməsi kimi təqdim edir və nümunələr sırasında həm gündəlik (“deafening silence”), həm də poetik (“darkness visible”) modelləri qeyd edir [Wales: 2011, s. 299].

Lanham isə oksimoronu birbaşa “contradiction” xəttində göstərir və onun “dilən həssas, bir az da ‘mistik’ işlənmə forması” kimi estetik effekt yaratdığını vurğulayır [Lanham: 1991, s. 106].

Burada vacib fərqləndirmə yaranır:

Antiteza – zidd mənalardan qarşılaşdırılmasıdır; çox vaxt paralel sintaktik quruluşda işlənir və məntiqi-ritorik “müqayisə” qurur. Antiteza ziddiyyəti açır, nümayiş etdirir.

Paradoks – zidd görünən hökmün “daha dərin həqiqət” effekti yaratmasıdır; oxucunu idrak “dönüşünə” məcbur edir. Veyls paradoksu məhz belə “görünən uyğunsuzluqdan” doğan məna kimi izah edir və oksimoronla yaxınlığını qeyd edir [Wales: 2011, s. 300].

Oksimoron – antitezanın “mikroforması” kimi çıxış edə bilər: zidd komponentlər bir sintaktik vahiddə sıxlaşdırılır və semantik gərginlik “daxilə yığılır”. Bu sıxlaşdırma onu bədii diskursda xüsusi markerə çevirir: oxucu oksimoronu gördükdə mətnin həmin nöqtəsində “adi oxunuşun dayanması” baş verir.

Üslubi markerlik: foregrounding və “normadan kənarlaşma” mexanizmi. Stilistikanın bədii mətnə baxışında əsas ideyalardan biri budur: mətnin bədii təsiri çox vaxt “norma” ilə “normadan kənarlaşma”nın qarşılıqlı oyunu ilə yaranır. Simpson stilistikanın məhz bu cür “mətnin necə işlədiyini” göstərən analitik alət olduğunu vurğulayır və stilistikanın dil forması ilə interpretasiya arasında körpü rolunu oynadığını qeyd edir [Simpson: 2004, s. 2].

Oksimoron bu mexanizmdə tipik foregrounding vasitəsidir: semantik uyğunluq gözləntisi pozulduğu üçün oxucu diqqəti həmin konstruksiyaya fokuslayır. Simpson foregrounding-i normanın “pozulması” və ya “qeyri-adi təşkil” nəticəsində mətn elementinin önə çıxması kimi izah edir [Simpson: 2004, s. 51].

Liç üslubi yanaşmanın təməlini belə çərçivələyir: dilçilik və ədəbi tənqid bir-birini tamamlayır; dilçilik ədəbi interpretasiyanın “aləti” kimi işləyə bilər [Leech: 1969, s. 8]. Bu fikir oksimoronun markerliyinə birbaşa tətbiq olunur: oksimoron “bədii effekt yaradan dil hadisəsi” kimi interpretasiyanı idarə edən siqnala çevrilir.

Liç & Şort bədii mətn dilini “adi istifadə” ilə “dil resurslarının istismarı (exploitation)”

arasında spektr kimi təqdim edir və bədii mətnin çox vaxt normadan “bilərəkdən” çıxaraq oxucuda estetik və idraki təsir yaratdığını vurğulayır [Leech & Short: 2007, s. 23]. Oksimoron bu “istismar”ın ən görünən formalarından biridir: sözlər semantik baxımdan “yığışmama” olduğu halda, mətn onları yığır və nəticədə məna yeni konfigurasiyada qurulur.

Oksimoronun bədii diskursdakı təsir gücü təkcə “zidd mənalardan yanaşı gətirilməsi” ilə məhdudlaşmır; müəllif həmin ziddliyi qrammatik forma ilə “sıxlaşdırır”, nəticədə oxucuya eyni anda iki qiymətləndirmə xətti (müsbət/mənfi; cazibə/qorxu; işıq/qaranlıq və s.) ötürülür. Stylistika ədəbiyyatında da vurğulandığı kimi, oksimoronun ən tipik quruluşu sifət + isim modelidir; lakin bədii mətnə digər sintaktik variantlar da (feillə qurulanlar, daha geniş kontekstli paradokslar və s.) çox məhsuldardır.

1) Adj + N modeli: “atributiv ziddiyyətin” sıx kompozisiyası

Bu modeldə ziddlik birbaşa isim qrupunun daxilində yaranır: sifət (epitet funksiyasında) ismin semantik nüvəsini “inkar edən” və ya ona qarşı duran keyfiyyət gətirir. Bu, bədii diskursda xüsusilə emosional ambivalentlik (sevgi–nifrət, ümid–ümitsizlik), daxili konflikt, sublim duyğu (gözellik–dəhşət) kimi halların markerinə çevrilir.

Şekspir – Romeo and Culiet məhz bu modelin klassik “oksimoron zənciri”ni verir. Romeo sevgi təcrübəsini ardıcıl oksimoronlarla dilə gətirir: brawling love, loving hate, heavy lightness, serious vanity, bright smoke, cold fire, sick health, still-waking sleep. Bu ardıcılıq sadəcə bənzətmə deyil: Romeonun psixoloji vəziyyətində sevgi “vahid emosional hal” kimi yox, parçalanmış, bir-birinə əks impulsların eyni anda yaşanması kimi kodlaşdırılır; yəni oksimoron burada emosional dissonansın üslubi markeridir. [Shakespeare: 1597/2000, s. 15–16].

Bu tip oksimoronlar bədii diskursda tez-tez iki funksiyayı paralel daşıyır:

- Psixoloji markerlik: qəhrəmanın “özünü izah edə bilmədiyi” vəziyyət oksimoronla kompensasiya olunur (sevgi həm ağrı, həm zövq kimi yaşanır).
- Poetik intensivləşmə: zidd komponentlərin yaxınlaşdırılması (məs., cold fire) obrazı “adi məna”dan çıxarıb emosional yüklü semantikaya qaldırır.

Bu model yalnız Şekspir “lirizmi” ilə məhdudlaşmır. Məsələn, Miltonun qara-ışığı ziddiyyətini *adj+n* formasında sıxlaşdırması, cəhənnəm mənzərəsinin “paradoksal görünən” təsvirini yaradır:

Milton – *Paradise Lost* (1667): darkness visible. Burada “qaranlığın görünməsi” normal semantik qaydanı pozur; amma məhz bu pozuntu cəhənnəmin təsvirində “ışıqsız işıq” effekti yaradır və sublim qorxu atmosferini gücləndirir.

2) Adv + Adj / Adj + Adj modeli: “qiymətləndirmə paradoksu” və sublim estetikə

a) Adv + Adj (məs., terribly beautiful)

Bu modeldə ziddlik çox vaxt intensivləşdirici zərf ilə “müsbət” sifəti toqquşdurmaqla qurulur: terribly (məna qorxu/dəhşət assosiasiyası) + beautiful (müsbət estetikə). Belə konstruksiyalar bədii diskursda xüsusən sublim (həm heyranlıq, həm qorxu) təsirin markeridir. Burada gözəllik “təhlükəsiz estetik zövq” kimi yox, “dəhşətlə yüklənmiş cazibə” kimi təqdim olunur. Bu, romantik-fantastik diskursda tez-tez rastlanan “cazibəli təhlükə” semantikasını bir sintaktik düsturla sıxlaşdırır.

b) Adj + Adj (zidd keyfiyyətlərin birləşdirilməsi / “yet” ilə kəskinləşmə)

Sifətlərin yanaşı və ya qarşılaşdırıcı bağlayıcı ilə (yet) verilməsi oksimoronu daha “açıq” edir: oxucu ziddliyin məhz müəllif tərəfindən qurulduğunu görür. Bu tip oksimoronlar çox vaxt vizual təsvir + qiymətləndirmə konfliktini yaradır.

Meri Şellinin “Frankenstein” əsərində *beautiful yet terrific* ifadəsi vardır ki, burada gözəllik və dəhşət eyni obyektə (təbiət mənzərəsi/təəssürat) bağlanır; nəticədə qəhrəmanın emosiyası “təqəymətli” olmur, ikiqat kodla verilir.

2) N + N və isim əsaslı sıxlaşmalar: xarakteroloji/ironik etikətləmə

İngilis bədii diskursunda oksimoron çox vaxt “isim mərkəzli” quruluşlarda da görünür: ya isimlər bir-birini təyin edir (noun-premodifier), ya da isim + isim xarakterli “etikətləmə” yaradılır. Bu tip sıxlaşmaların ən güclü effekti xarakterin ikili təqdimatı (müqəddəs–şeytani; cazibə–iyrənmə) və ironik ifadədir. Şekspir bu cür etikətləməni xüsusən “qarşı tərəfin” (məs., Tibalt) təqdimatında istifadə edir: beautiful tyrant, fiend angelical, dove-feathered raven,

damned saint, an honorable [Shakespeare: 1597/2000, s. 70]. Burada oksimoronlar təkcə emosional halı yox, obyektin (insanın) paradoksəl mahiyyətini “bir cümləlik portret” kimi verir. Oxucuya “bu obrazın təqəymətli oxunuşu yoxdur” signalı ötürülür.

Bu tip isim əsaslı oksimoronlar bədii diskursda iki istiqamətdə marker rolunu oynayır:

- Xarakteroloji marker: obrazın mənəvi ambivalentliyini (müqəddəs–lənətli) birbaşa adlandırır.
- Pragmatik/ironik marker: danışanın mövqeyi ikiləşir: həm lənətləyir, həm heyran qalır (məs., honorable villain).

3) Kontekstual oksimoron (cümlə/abzas səviyyəsi): ziddiyyətin situativ “yığılması”

Kontekstual oksimoronda ziddlik bəzən bir söz birləşməsində yox, situasiyanın ümumi semantik quruluşunda formalaşır: eyni hiss (məs., arzu) ilə eyni anda əks hiss (məs., qorxu) birlikdə işləyir; yaxud “müsbət” duyğu “mənfi” ləkə ilə çərçivələnir.

Brem Stoker – *Dracula* (1897): an agony of delightful anticipation [Stoker: 1897, s. 53]. Burada agony (əzab) ilə delightful anticipation (həzz verən intizar) birləşərək erotik-qorxu atmosferinin əsas mexanizmini yaradır: qəhrəman eyni anda həm “istəyir”, həm “dəhşətə gəlir”. Bu, qotik diskursun tipik emosional ikiqatlığını cümlə içində konsentrasiya edir.

Eyni epizoddə Stoker oxucuya ikinci bir oksimoron xətti də verir: “şirinlik” hissini içində “acı qan qoxusu” assosiasiyası qurulur (şirin–acı qarşıdurması birbaşa mətnin semantik qatında işləyir). [Stoker: 1897, s. 53].

Kontekstual oksimoron bəzən mətnin “başlıq/altbaşlıq” səviyyəsinə də qalxır və bütöv əsərin poetikasını əvvəlcədən proqramlaşdırır: Məsələn, Oskar Wilde – *The Importance of Being Earnest* (1895) altbaşlıq: A Trivial Comedy for Serious People [Wilde: 1899, s. 1]. Burada oksimoron sadəcə ifadə oyunu deyil: əsərin satirik strategiyasını bildirən metadiskurs markeridir – “ciddi sosial institutlar” (məs., evlilik, sinfi etikət) “trivial komediya” optikası ilə ifşa olunur.

Oksimoronun üslubi marker kimi işləməsi funksional baxımdan bir neçə istiqamətdə sistemləşdirmək olar:

1. Emosional-qiyətləndirici gərginliyin işarələnməsi

Oksimoron tez-tez zidd emosiyaları (sevinc–kədər, ümid–qorxu, məhəbbət–nifrət) eyni nöqtədə birləşdirir. Bu, diskursun emosional temperaturunu artırır və oxucuya “burada sadə qiyətləndirmə yoxdur” mesajı verir.

Məsələn, “sweet sorrow” tipli konstruksiya (klassik Şekspir modeli) ayrılığın həm “acı”, həm də “şirin” tərəfini bir söz birləşməsində kodlayır. Burada oksimoron diskursda psixoloji ikiləşmənin markeridir: qəhrəman eyni anda iki qiyətləndirmə rejimində danışır.

2. Foregrounding: interpretasiyanı “dayandıran” signal

Oksimoron oxucunun avtomatik oxusunu dayandırır. Simpsonun foregrounding izahı baxımından oksimoron normadan kənarlaşma olduğu üçün “diqqət cəlb edən düyün” yaradır.

Bu düyün oxucunu iki addıma məcbur edir: ziddiyyəti tanımaq; ziddiyyəti kontekstində “məntiqləşdirmək”.

3. Konseptual integrasiya: “ziddiyyətin mənə istehsalına çevrilməsi”

Koqnitiv poetika oxunu “mənanın qurulması” prosesini kimi izah edir. Stokvell oxunuşu koqnitiv proses kimi götürərək diqqətin, gözləntinin və mənanın mətnə addım-addım formalaşdığını vurğulayır [Stockwell: 2002, s. 1].

Oksimoron bu prosesdə “konseptual toqquşma” yaradır: oxucu iki uyğun gəlməyən konsepti eyni çərçivədə tutmağa çalışır.

Lakof & Consonun konseptual metafora yanaşması da buraya bağlanır: onlar gündəlik konseptual sistemimizin böyük hissəsinin məcazi quruluş daşdığını və dilin bu konseptual sistemi ifşa etdiyini göstərirlər [Lakoff & Johnson: 2003, s. 8]. Oksimoron isə bəzən metaforadan da “sərt” işləyir: konseptual əlaqəni yumşaq analogiya ilə deyil, birbaşa ziddiyyətlə qu-

rar. Nəticədə oxucu mənə yaratmaq üçün daha aktiv koqnitiv iş görür.

4. İroniyanın qurulması: “şüurlu məsafə” və interpretasiya oyunu

Bədii diskursda oksimoron tez-tez ironik effektin qurulmasına xidmət edir: danışanın dediyi ilə nəzərdə tutduğu arasında məsafə yaradır və oxucunu “ikinci mərtəbə” mənaya çağırır. Hatçen ironiyanı interpretasiyadan asılı hadisə kimi izah edir: ironiya ifadə ilə anlama arasında “çətin, proqnozlaşdırılmaz məkan”da baş verir [Hutcheon: 1994, s. 2].

Bu baxımdan oksimoron ironiyanın “stimullaşdırıcısı” ola bilər: zidd sözlər oxucunu “burada sözün düz mənası kifayət etmir” qənaətinə gətirir.

Hatçen həm də ironiyanın “edge/sting” (affektiv kəsər) daşdığını vurğulayır: ironiya bəzən soyuq məsafə, bəzən isə emosional yüklənmə yaradır [Hutcheon: 1994, s. 26]. Oksimoron bu affektiv kəsəri gücləndirən marker kimi işləyə bilər: “xoş ağrı”, “mərhəmətli qəddarlıq” tipli birləşmələrdə ironiyanın sərt/acı tonu daha aydın hiss olunur.

5. Diskurs mövqeyi və ideoloji “çat”ların işarələnməsi

Oksimoron yalnız estetik deyil, diskursda ideoloji mənə daşıya bilər: sosial reallıqdakı ziddiyyətlər mətnə oksimoronik formalarla daxil olur (məs., civil war, friendly fire, mandatory freedom kimi modelvari ifadələr).

Feyrklafın yanaşması burada açar rol oynayır: o, dilin sosial hakimiyyət münasibətlərinin istehsalında və dəyişməsində əhəmiyyətini vurğulayır [Fairclough: 1989, s. 6]. Bədii diskursda oksimoron bəzən məhz bu “hakim diskursun paradoksu”nu görünən edir: ideologiyanın öz-özünü təkzib edən məntiqi mətnə qısa, kəskin oksimoronlarla işarələnir.

Nəticə / Conclusion

Aparılan təhlil oksimoronun bədii diskursda yalnız trop səviyyəsində qalmadığını, mətnin semantik və pragmatik təşkilini idarə edən üslubi marker funksiyası daşdığını göstərir. Oksimoron, bir-birinə uyğun gəlməyən mənaların eyni sintaktik vahiddə “sıxlaşdırılması” sayəsində oxucunun avtomatik oxu rejimini pozur, diqqəti mətndəki “kritik düyün”ə yönəldir və

interpretasiyanı aktivləşdirir. Bu aktivləşmə oxucunun ziddliyi əvvəlcə tanıması, sonra isə onu kontekst daxilində “məntiqləşdirərək” yeni mənə qurması ilə nəticələnir. Beləliklə, oksimoron bədii mətnin “mənanı gərginliklə istehsal etmə” mexanizminin əsas alətlərindən biri kimi çıxış edir.

Struktur baxımından ən məhsuldar modelin Adj + N (sifət + isim) olması müşahidə edilərsə, bədii diskursda Adv + Adj / Adj + Adj, isim əsaslı sıxlaşmalar və kontekstual oksimoronlar eyni dərəcədə funksional yük daşıya bilər. Şekspirdə sevgi təcrübəsini ardıcıl oksimoronlarla ifadə etmə ("brawling love", "loving hate", "cold fire" və s.) emosional ambivalentliyi və daxili konfliktin dildə kodlaşdırılmasını təmin edir; Miltonun "darkness visible" tipli konstruksiyası sublim qorxu estetikasını paradoksal semantika ilə gücləndirir. Kontekstual oksimoronda isə ziddiyyət bir ifadəyə "sığmır", epizodun ümumi mənasına yayılır: Stokerin "an agony of delightful anticipation" nümunəsində həzz və əzab eyni emosional məkanın kompo-

nentlərinə çevrilir. Vildə altbaşlıq səviyyəsinə qalxan oksimoron ("A Trivial Comedy for Serious People") əsərin satirik strategiyasını əvvəlcədən proqramlaşdıraraq oxucuya interpretativ çərçivə verir.

Funksional nəticə kimi demək olar ki, oksimoron bədii diskursda (1) emosional-qiyətləndirici gərginliyi işarələyir, (2) foregrounding vasitəsilə diqqəti idarə edir, (3) koqnitiv səviyədə konseptual integrasiyanı sürətləndirir, (4) ironik məsafə və çoxqatlı məna qurur, (5) bəzən də sosial-ideoloji paradoksları görünən edir. Bu nəticələr oksimoronun yalnız "gözəl ifadə" deyil, mətdə məna istehsalını dinamizasiya edən sistemli diskurs hadisəsi olduğunu təsdiqləyir.

Ədəbiyyat / References

1. Fairclough N. (1989). *Language and Power*. London: Longman.
2. Hutcheon L. (1994). *Irony's Edge: The Theory and Politics of Irony*. London: Routledge.
3. Lakoff G., Johnson M. (2003). *Metaphors We Live By*. 2nd ed. Chicago: University of Chicago Press.
4. Lanham R.A. (1991). *A Handlist of Rhetorical Terms*. 2nd ed. Berkeley: University of California Press.
5. Leech G.N. (1969). *A Linguistic Guide to English Poetry*. London: Longman.
6. Leech G., Short M. (2007). *Style in Fiction: A Linguistic Introduction to English Fictional Prose*. 2nd ed. Harlow: Pearson Longman.
7. Milton J. (1667). *Paradise Lost*.
8. Shakespeare W. (1597). *Romeo and Juliet*.
9. Shelley M.W. (1818). *Frankenstein; or, The Modern Prometheus*.
10. Simpson P. (2004). *Stylistics: A Resource Book for Students*. London: Routledge.
11. Stockwell P. (2002). *Cognitive Poetics: An Introduction*. London: Routledge.
12. Stoker B. (1897). *Dracula*. London: Archibald Constable and Company.
13. Wales K. (2011). *A Dictionary of Stylistics*. 3rd ed. Harlow: Pearson.
14. Wilde O. (1899). *The Importance of Being Earnest: A Trivial Comedy for Serious People*.